

УДК 791(477.83/.86)«18/19»

Н.І. Чернишевич

МАСОВЕ ТЕАТРАЛІЗОВАНЕ КУЛЬТУРНО-СПОРТИВНЕ СВЯТО В ГАЛИЧИНІ (КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)

Розвиток української святково-дозвілдової культури в Галичині, яка з 1867 року входила до складу Австро-Угорщини, наштовхувався, як і в Центральній Україні, що належала до Російської імперії, на опір владних чинників, однак, зважаючи на відмінні суспільно-економічні обставини, мав певні особливості. Кінець ХІХ – початок ХХ ст. у Галичині ознаменувався процесом національного відродження, піднесення культурного життя корінного народу. Однією з особливостей цього процесу було те, що його важливою складовою став масовий культурно-спортивний рух.

Окремі аспекти театралізованих масових культурно-спортивних свят у Галичині висвітлювали: О.Вацеба в монографії «Нариси з історії спортивного руху в Західній Україні», С.Пристапа й В.Пилат у монографії «Традиції національної фізичної культури», автори колективного збірника наукових праць «Традиції фізичної культури в Україні» Б.Коверко, М.Олексюк, М.Герцик, В.Лабскір та ін. Унікальний збірник «Гей, там на горі» «Січ» іде!», виданий 1965 року в Канаді, упорядкував П.Трильовський. Збірник містить майже 150 матеріалів, присвячених січовому рухові. Однак спеціальних мистецтвознавчих досліджень масових театралізованих культурно-спортивних свят у Галичині поки що не створено.

Мета статті – проаналізувати «сокільські» й «січові» культурно-спортивні свята кінця ХІХ – початку ХХ ст.

Українські суспільно-організаційні форми громадських об'єднань культурницького спрямування, що виникли в Галичині у другій пол. ХІХ ст., були типологічно близькі тим, що визріли і функціонували в інших слов'янських країнах Австро-Угорської імперії, зокрема, в Чехії та Польщі. Так, галицькою громадськістю були сприйняті організаційні форми чеського культурно-спортивного товариства «Сокіл», народження якого зумовлено боротьбою слов'янських народів імперії Габсбургів, передовсім чехів за культурну автономію, а в перспективі – за державну незалежність.

Перше товариство «Сокіл» засноване у Празі 1862 року в атмосфері національного пробудження. Це культурно-спортивне товариство швидко стало для чехів по-справжньому всенародним рухом. За короткий відрізок часу сокольська ідея стала загальнослов'янською цінністю. Вже 1863 року «Південний Сокіл» засновано у Словенії, тоді ж – у Хорватії. Перший польський «Сокіл» виник у Львові 1867 р., започаткувавши польський сокільський рух. 1894 року офіційно створений український «Сокіл» у Львові.

Характеризуючи сокольську систему виховання, О.Вацеба відзначає, що вона приваблювала «...своїм демократизмом, гармонійним поєднанням духовності й тілесності, сприяла національному самоутвердженню» [1; 15]. Сокілство виходило за межі спортивного товариства. Обов'язковим елементом їх діяльності було відкриття при них бібліотек, театральних і хорових гуртків, створення оркестрів тощо. Для членів сокільського товариства характерна особлива форма одягу, використання музичного супроводу та елементів театралізацій при виконанні фізичних вправ, проведенні урочистих зібрань, маршів вулицями міст тощо. Робота в товаристві здійснювалася у різних комісіях. Так, спеціальна – «забавова» – комісія займалася проведенням тематичних, ювілейних (на честь Т.Шевченка та ін.) вечорів, імпрез, свят, організовуючи святково-дозвіллову діяльність «Сокола». Діюча при товаристві музична комісія розгорнула у Львові настільки активну роботу, що 25 березня 1903 року було ухвалено створити на її базі навчальний заклад – «Вищий інститут музичний».

«Сокіл» був товариством широкого культурного спрямування, котре гуртувало маси міського населення, переважно інтелігенцію. Серед його активних прихильників і функціонерів були визначні діячі української культури. Так, у музичній комісії працювали Д.Січинський, який диригував сокільським хором, Ф.Колесса, Є.Барвінський, Н.Вахнянин, С.Людкевич, Я.Віниковський, Р.Купчинський, Д.Вітошинський та ін. відомі музиканти. Членами старшини «Сокола» в різні роки були письменник В.Лепкий (виконував функції господаря й очолював «одягову» комісію), І.Белів – редактор прогресивного видання «Діло», Ю.Тобілевич – син І.Карпенка-Карого, який був «книговодчиком» і керівником аматорського театру товариства, сини І.Франка – Тарас і Петро, М.Шухевич, Д.Лук'янович, І.Крип'якевич [1; 24].

Як і «Просвіта», що утворилася у Львові пізніше, «Сокіл» виконував важливу функцію щодо згуртування українства на землях Галичини, загалом Західної України.

Лідери українського сокілства були водночас і лідерами культурного розвитку, просвітництва, шкільництва. Імена І.Лаврівського, І.Боберського, С.Гайдучка стоять поряд з іменами передових діячів літератури, мистецтва, освіти, релігії в Галичині.

Діяльність товариства «Сокіл» високо оцінив М.Грушевський, який писав: «...У сфері освітній і народно-організаційній дав себе знайти надзвичайний розвиток читалень «Просвіти» і товариств гімнастичних, так званих «Січей» і «Соколів», які нечувано зворушили народні маси, розбудили в них бажання знання, освіти, інстинкти організації й солідарності» [3; 515].

«Сокіл» був однією з найавторитетніших і наймасовіших організацій культурницького спрямування в Галичині. Напередодні I світової війни кількість його членів сягнула 30 тисяч. Популярність цього культурно-спортивного товариства зумовлена ідеєю сокілства, що збігалася з ідеями національного відродження та культурного розвитку народу, що викликало зацікавленість широкого загалу українського громадянства. Ця ідея яскраво виражалася на сокілських святах-зльотах («Здвигах»), перший з яких відбувся 6 квітня 1901 року в залі польського «Сокола» у Львові. З нагоди цієї події чеський «Сокіл» надіслав українському товариству срібну люльку на знак повноправного входження українського «Сокола» у велику рідню слов'янських «Соколів». Відтоді утвердилася традиція щорічних відзначень пам'ятної дати. До програми урочистостей входили офіційна й мистецька частини, а також «руханковий» (гімнастичний) виступ під музичний супровід у залі Львівської філармонії.

Сокільський рух розвивався відцентрово, охоплюючи сіткою крайових і районних організацій усю територію Галичини. Сокільські свята – Здвиги різного рівня відбувалися: у Стрию (1907, 1909 рр.), Тернополі (1910 р.), у Станіславові (1911 р.). Крайові Здвиги проведено у Львові (1911 р.), Бережанах (1911 р.), Калуші (1912 р.), Жовкві (1812 р.), Підгайцях (1912 р.), Роздолі (1912 р.), Снятині (1912 р.). Окружні Здвиги відбувалися у Львові (1913 р.). Наймасовішим і найяскравішим був II Крайовий Шевченківський Здвиг у Львові, що відбувся 28 червня 1914 року за участю 12 тисяч членів і товариства Українських Січових Стрільців.

«Сокіл» спільно з іншими спортивними товариствами Галичини організував найрізноманітніші змагання, зокрема так звані «пропагандові», що мали агітаційно-масовий характер і в різних формах проводилися під час національних свят, народних зібрань, різних імпрез. Рухова культура, тіловиховання сприймалися як мистецтво, тому першості з різних видів спорту називалися «мистецькими змаганнями», а переможці – «митцями». На думку О.Вацеби, ця назва теж відображала тогочасне ставлення до спорту й розуміння його суті [1; 103].

Характеризуючи розмаїття цих змагань, дослідниця пише: «Мистецькі... змагання проводилися усіх рівнів: змагання за мистецтво під округів, округів, краю (або Крайові змагання) та Запорізькі ігрища. Мистецькі змагання проводилися з окремих видів спорту (або групи видів спорту: наприклад, зимові, водні). Запорізькі ігрища, як великі комплексні змагання, були своєрідними українськими олімпіадами» [1; 103]. О.Вацеба підкреслює також, що за складом учасників змагання проводилися в широкому діапазоні. Так, практикувалися чемпіонати «без обмежень», тобто без будь-яких вікових обмежень; для хлопців, для молодиків, для старших (такою ж була класифікація жіночих змагань).

Діячі товариства «Сокіл» не тільки вишукували форми власне спортивних змагань, а й створювали нові форми українського масового театралізованого культурно-спортивного свята. Це свято відрізнялося від традиційного тим, що не прив'язувалось до річного циклу; не мало, як правило, релігійно-обрядової складової, замість якої використовувалася світська, зокрема, узвичаєна в міжнародній практиці спортивна ритуалістика: підняття прапора товариства «Сокіл», виконання сокілського гімну, парад фізкультурників на стадіоні або міськими вулицями в одностроях, із клубною символікою тощо. Парад фізкультурників згодом, у 30-ті роки ХХ ст., завжди закінчувався «піднесенням прапорів національних і клубових» [1; 105]. Часто свята, організовані «Соколом», складалися з двох частин: власне спортивної, під час якої проводилися різні змагання, і «руханкової», тобто, фізкультурно-масової, наповненої різноманітними «вільноручними вправами», в комплексі яких використовувалися і ігри з арсеналу традиційних (боротьба, перетягування канату, акробатичні піраміди – «Вежі» та ін.). Під час відкриття сокілських свят виступали хори, грали оркестри, влаштовувались масові танці. Мистецька частина культурно-спортивних свят, поряд із виступами музикантів, співаків, танцюристів, художнім оздобленням місця проведення прапорами зі спортивною і національною символікою і національною емблематикою, стилізований одяг учасників

перетворювали культурно-спортивні свята на яскраві видовища, котрі ставали важливими віхами у громадському житті Галичини. Організаторами масових культурно-спортивних свят виступали не владні кола, а члени товариства «Сокіл» (часто – долаючи відвертий чи прихований опір влади), що принципово відрізняло сокільські Здвиги, Ігрища та інші свята від офіційних масових спортивних свят, парадів фізкультурників, що набули особливої популярності в СРСР у 20-30-ті роки ХХ ст.

Львівський «Сокіл» був потужною національно-культурною структурою, про що свідчить і створення товариством українського культурно-спортивного майдану у Львові – «Українського Города». Кошти на викуп земельної ділянки збирали не лише в Галичині, а й у Наддніпрянській Україні. Розуміючи важливість ініціативи «Сокола», грошовий внесок зробили такі видатні діячі української культури, як І.Нечуй-Левицький, Л.Яворницький, А.Кримський, а також професори з Одеси, київські студенти та ін. «Український Город» у Львові став не тільки стадіоном, а й місцем проведення різних національних свят, театралізованих видовищ, фестивалів, урочистостей.

Однією з форм змагань серед спортивних клубів Галичини були «Запорізькі ігрища» – малі українські олімпіади. Перші Ігрища з ініціативи товариства «Україна» були проведені в жовтні 1911 року. Відтоді до початку I світової війни Ігрища відбувалися щорічно. Воєнні події перервали проведення будь-яких спортивних змагань і свят, однак уже в 1923 році, попри складні суспільно-політичні умови, у Львові на площі «Сокола» було влаштовано IV Запорізькі ігрища. Відомостей про ці Ігрища обмаль, і вони торкаються, в основному, спортивної складової свята. Привертає увагу вибір назви «малих український олімпіад» – Запорізькі ігрища – що засвідчує прагнення лідерів українських культурно-спортивних організацій «вдихнути в тогочасний молодий спортивний рух Галичини козацький дух, продовжити славні традиції сильного духом і тілом українського народу, який вже відчував силу пробудження в умовах чужоземної неволі» [1; 107].

Наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. яскравими подіями слов'янського сокільства були Всеслов'янські Здвиги – величні культурно-спортивні масові свята, що відбувалися у Празі за участю українських соколів (з початку ХХ ст.). Сприйняття широкими верствами української громадськості сокольської ідеї як національно-визвольної було не випадкове. «...І в українській минувшині, – стверджував М.Грушевський у статті «Сучасне сокільство й наука нашої минувшини», – знайшлося багато такого, що духом своїм, своєю ідеєю дуже близьке було... сокільству» [4; 6].

Якщо ідея сокільського руху народилася в Чехії і поширилася в Галичині за посередництвом польського «Сокола», то ідея створення «руханково-пожарних» (протипожежних) товариств «Січей» народилася на місцевому ґрунті. 5 травня 1900 року адвокат і громадський діяч К.Трильовський заснував у селі Завале Снятинського повіту першу «Січ», що стала зародком майбутнього потужного масового руху молодого покоління українців на теренах Австро-Угорської імперії. Галицькі «Січі», що відроджували національні історичні традиції Запорозької Січі, були близькі і зрозумілі для галицького селянина, що й зумовило їхнє перетворення в масовий рух.

Важливим фактором «відновлення історичних традицій» були Січові Свята, що набули масового характеру. Перше Січове Свято відбулося в червні 1902 року в Коломиї як «огляд січових сил».

Руханкові (гімнастичні) вправи члени товариства демонстрували на площі міського парку, поряд із павільйоном, збудованим з нагоди відвідин цесаря Франца-Йосипа у 1880 році. Програма свята не обмежувалась демонструванням фізичної підготовки січовиків, включаючи й офіційну частину, а також виступ хору міщан зі Снятина. Попри те, що перше Січове Свято мало досить стислу програму і тривало порівняно недовго, воно, як і інші, значно масовіше Січові Свята, в різних містах Галичини, справило на учасників і глядачів незабутнє враження.

Естетика січового побуту, театралізована видовищність Січових Свят приваблювали широкі верстви населення. Зокрема, про причини популярності товариства на Гуцульщині, яка впродовж короткого часу «майже вся... вкрилася «Січами», К.Трильовський писав: «гуцулів найбільше притягала до «Січей» їх зовнішня декоративна сторона. Вони й самі любувалися в мальовничості своєї ноші і мають відчуття взагалі до краси, що так чітко пробивається в їхньому домашньому промислі. Порівняймо тільки гуцульський дерев'яний або металевий топирець з «цюпагою» польських гуралів, а ріжниця відразу впаде нам в очі! Січові ленти, восьми кінчасті зорі і червоні пера на їхніх «кресанях», медалі з погруддям Шевченка – все це наче нарочно придумане для Гуцулів» [2; 32].

Величезне емоційне враження справляло на селян видовище січових парадів, церемоній тощо. «Був це прекрасний вид (видовище – Н.Ч.), коли Юра (Юра Соломійчук-Юзенчук – отаман «Січі» в

Жаб'єму – Н.Ч.) провадив свою «Січ», поділену на чети, всі в лентах і з топірцями в руках, червоні пера і січові зорі на «кресанях», а він сам на воронім коні, над ним у руках хорунжого, січова малинова хоругв із портретом козацького батька Богдана Хмельницького!.. Коли у Великодній Понеділок у 1904 р. він прибув зі своїм січовим товариством на перші загальні збори «Січі» в Ясенів горішнім, то вгору піднялося до 150 рук із гуцульськими пістолями і віддало почесний постріл!» [2; 33].

«Січі» організовували масові свята на честь визначних подій і постатей української історії. Так, 31 травня 1909 року в Коломиї «відбулося величаво» Січове Свято на честь гетьмана І.Мазепи й відзначення 200-ліття битви під Полтавою. На святі були присутні визначні діячі культури, – письменник і посол до австрійського парламенту В.Стефанік, редактор львівського «Громадського Голосу», М.Павлик, письменник зі Східної України М.Коцюбинський.

Докладний звіт про свято був уміщений у газеті «Хлопська правда» (1909. – № 11) за підписом Клим Обух (псевдонім К.Трильовського), де підкреслено яскраву видовищність свята, вдале використання учасниками святкових дійств театралізації як засобу емоційного й естетичного впливу.

...Після концерту розпочався урочистий хід «Січей». Попереду їхав на коні з позолоченою булавою в руках Наказний Отаман (і посол до сейму) І.Сандуляк. Таку ж позолочену козацьку булаву ніс Отаман буковинських «Січей». Отамани повітових «Січей» їхали на конях зі срібними булавами в руках.

За Наказним Отаманом, який очолював процесію, ішли керівники «Січей», делегати львівського «Сокола», почесні гості, за ними – вишикувані за територіальним принципом «січовики» і «січовички».

У цьому святі виявляються характерні елементи театралізації, що ґрунтувалась на традиціях Запорозької Січі (золочена булава Наказного Отамана, срібні перначі кошових повітових «Січей», святковий народний одяг із січовими відзнаками, урочистий хід із прапорами, піснями, злагоджене виконання різноманітних гімнастичних вправ, а також протипожежних (імітація гасіння пожежі), масові народні танці («Аркан», «Коломийка» та ін.) й пісні у хоровому виконанні. Урочистості Січовому Святу додавали виступи шанованих народом громадських діячів, письменників, митців.

Це та інші Січові Свята, організовані з ініціативи громадських діячів і підтримані широкими верствами населення, передовсім, селянством, відбувалися у різних селах, містах і містечках Галичини, засвідчуючи свій по-справжньому народний характер.

На Січових Святах у різний час були присутні як почесні гості, представники різних громадських об'єднань слов'янських народів. Так, на VI Січовому Святі почесними гостями були депутати до віденського парламенту Е.Брайтер (польський радикал), делегат слов'янських «Соколів» д-р Рибарж із Триєсту, делегат чеських «Соколів» Хоч (один із керівників великої партії чеських народних соціалістів).

Отже, у святковій діяльності «Соколів», «Січей» та інших культурно-спортивних товариств Галичини кінця XIX – початку XX ст. формувалася новий тип масового театралізованого українського свята, зіпертого на традиційну основу, спільну для всіх українських регіонів, і водночас позначеного рисами регіональної і місцевої своєрідності. під час цих свят кристалізувалися головні ідеї сокільського й січового рухів, виховувався новий тип українця, що віднайшов свою людську гідність і національну ідентичність.

Масові культурно-спортивні свята, як правило, не прив'язувались до традиційних народних свят календарного циклу, натомість були приурочені до важливих подій української історії, видатних постатей національної культури. Характерними особливостями Січового Свята були:

- прагнення відродити в нових історичних умовах Галичини традиції Запорозької Січі;
- загострена увага організаторів до естетики зовнішнього декоративного оформлення свята (святковий народний одяг, відзнаки учасників, прапори з портретами визначних українців – козацьких гетьманів і діячів національної культури, використання сурм, литаврів, барабанів, трембіт, а також стрільби з вогнепальної зброї під час урочистих ритуалів;
- театралізація свята: урочисті марші, паради, присяги, присвяти й акцентована театралізація святкових масових дійств – виконання «руханкових» вправ, використання видовищності колективних танців («Аркан», «Коломийка» та ін.), використання музичного супроводу під час виконання колективних вправ.

Джерельні приписи

1. Вацеба О.М. Нариси з історії спортивного руху в Західній Україні / О.М. Вацеба. – Івано-Франківськ, Лілея-НВ, 1997. – 232 с.
2. Трильовський П. Гей, там на горі «Січ» іде!: Пам'ятна книга «Січей» / П.Трильовський. – Едмонтон-Альберта / Канада / 1965: Передрук: К.: Віпол, 1993. – 432 с.
3. Грушевський М. Ілюстрована історія України / Михайло Грушевський. – Київ-Львів, 1913: Репринтне відтворення. – К., 1990. – 524 с.
4. Грушевський М. Сучасне сокільство як наука нашої минувшини / Михайло Грушевський // Громадський вісник, 1923. – 17 січня. – Ч. 2. – С. 6.
5. Традиції фізичної культури в Україні: Зб. наук. статей / За ред. С.В. Кириленко, В.А. Старкова, А.В. Цюся. – К.: ІЗМН, 1997. – 248 с.

Резюме

Досліджуються «сокільські» й «січові» культурно-спортивні свята кінця XIX – початку XX століття.

Ключові слова: свято, театралізація, культурно-спортивний рух.

Summary

Chernusevich N. The mass theatricalizes in a civilized manner-sporting holiday in Galichina (an end of XIX is beginning of XX of century)

The article looks into the «Sokil» and «Sich» societies' cultural and sport holidays of the late XIX – early XX century.

Key words: holidays, theatricalisation, cultural and sport movement.

Аннотация

Исследуются «сокольские» и «сечевые» культурно-спортивные праздники конца XIX – начала XX столетия.

Ключевые слова: праздник, театрализация, культурно-спортивное движение.